

river Nedao in 454, the circumstances of the death of the Roman commander-in-chief Aetius and western emperor Valentinian III, the terms of completion the huno-roman confrontation in 465.

Key words: huns, hun empire, Attila, the Western Roman empire, Ravenskyi court Aetius, Valentinian III, the battles of Nedao, Attila's descendants.

Отримано: 10.10.2016 р.

УДК 94(369.1)«08/13»

Богдан Боднарюк

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ НА ТЕРЕНІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ВІД ХРЕЩЕННЯ КАРЛОМ ВЕЛИКИМ САКСІВ ДО ЗАВЕРШЕННЯ АЛЬБІГОЙСЬКИХ ВІЙН (785–1245 рр.)

Богдан Боднарюк. Церковно-релігійні конфлікти на терені Західної Європи: від хрещення Карлом Великим саксів до завершення Альбігойських війн (785–1245 рр.). У статті автор послідовно висвітлює та аналізує особливості церковно-релігійних конфліктів, що мали місце на території країн Західної Європи в епоху Середньовіччя. Крім того, розглядаються історичні аспекти, пов'язані з Великою Церковною Схизмою 1054 р., а також Альбігойськими війнами XII–XIII ст. на півдні Франції.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Західна Європа, середньовічне папство, Схизма 1054 р., Альбігойські війни.

Богдан Боднарюк. Церковно-религиозные конфликты на территории Западной Европы: от крещения Карлом Великим саксов до завершения Альбигойских войн (785–1245 гг.). В статье автор последовательно освещает и анализирует особенности церковно-религиозных конфликтов, которые имели место на территории стран Западной Европы в эпоху Средневековья. Кроме того, рассматриваются исторические аспекты, связанные с Великой Церковной Схизмой 1054 г., а также Альбигойскими войнами XII–XIII вв. на юге Франции.

Ключевые слова: Римско-Католическая церковь, Западная Европа, средневековое папство, Схизма 1054 г., Альбигойские войны.

Епоха Середньовіччя, як відомо, у міждержавних взаєминах, крім династійних чвар і територіальних суперечок, у неменшій мірі була позначена міжконфесійними конфліктами й релігійними війнами. Особливо «питання віри» давалося взнаки у транскордонних та поліетнічних регіонах. Велика церковна Схизма 1054 р., яка остаточно роз'єднала і поділила християнський Захід та

Схід – візантійське православ'я й латинський католицизм – на два протиборчі табори, значною мірою радикалізувала релігійну ситуацію на теренах Європи і породила нову низку потужних еретичних рухів, жорстокі інквізиційні переслідування з боку Церкви, апокаліптичні настрої в соціумі, Реформацію й Контр-реформацію.

Природно, що процеси, пов'язані з міжконфесійними протистояннями, у різних середньовічних державах відбувалися по-різному. Однак мотиваційна складова цих конфліктів у своїй основі залишалась незмінною: крім традиційних майнових претензій і зазіхань, – власне (конфесійне) трактування християнського віровчення – світоглядно-етичної доктрини Нового Завіту й ключових догматичних постулатів, а також намагання його утвердити чи поширити на певній території у формі релігійної ортодоксії. Варіативність осмислення тексту Святого Письма призводила до неминучих теологічних полемік з подальшою ескалацією конфесійних амбіцій різних церковних громад, організацій і сект.

Означена тенденція продовжувала зберігатись у більшості європейських країн і в Новий час. Висвітлення та аналіз складних міжконфесійних реалій у транскордонних регіонах, що мали місце у VIII–XVIII ст., дозволяють об'єктивніше, толерантніше оцінювати й прогнозувати сучасні виклики та проблеми, притаманні церковно-релігійній сфері.

Загальна характеристика відносин церковної інституції та світської влади періоду Раннього Середньовіччя яскраво і достатньо конкретно відображено у симптоматичному попередженні одного з авторитетних богословів IX ст. – Гінкмара Реймського (845–882), який проголошував: «Нехай сильні світу цього стережуться <...> привласнювати те, що належить Церкві <...> знаючи, що церковні володіння – це обітвання віруючим, спадок жебраків, ціна відпущення гріху»¹.

На час коронації (25 грудня 800 р.) Папою Левом III (795–816) франкського правителя Карла Великого (768–814) під владою імператора перебував майже весь західний християнський світ. Виключення складала Британські острови й невеликі території в Іспанії, котрі арабам (маврам) після вторгнення і початку Конкісти у 711 р. так і не вдалося завоювати². Однак, ще до коронації імператором Карл Великий, будучи просто королем, захопив значні території за межами колишньої Римської імперії. Він добився цього після декількох воєнних походів проти саксів та їхніх союзників фризів на східних кордонах свого королівства, починаючи з 772 р.³.

Мілітарні кампанії проти фризів і саксів, санкціоновані й підтримані папством, були тривалими й кровопролитними. Карл Великий неодноразово здійснював інвазії на їхні землі та підкорював ці варварські германські племена, але вони повставали, як тільки він повертався з військом в Аахен. Врешті-решт Карл Великий вирішив придушити дошкульний перманентний бунт «кров'ю і водою хрещення». Тих, хто чинив спротив, франки безжально знищували, а решту примушували наVERTATись. На 784 р. відмовились від боротьби фризи, наступного року було остаточно зламано опір саксів і їх силоміць, в оточенні

списів, хрестили тисячами. Це відіграло доленосну роль, оскільки сакси вважали, що самим фактом прийняття хрещення вони відмовляються від своїх старих племінних богів, а ті, у свою чергу, відмовляються від них. Саме тому після навернення германці не могли звертатись по допомогу до жодного іншого божества, крім християнського Бога. У результаті ці насильницькі хрещення призвели до того, що невдовзі серед саксів з'явилися власні християнські проповідники, котрі застосовували такі ж самі методи для навернення своїх сусідів⁴.

Жорстка безкомпромісна місіонерська політика імператора франків, таким чином, стала своєрідним віддзеркаленням і, одночасно, продовженням ефективної практики широкомасштабної цивілізаційної інкорпорації й домінування, яку вдало реалізовували у період Великого переселення народів численні європейські тубільні племена та етноси в межах занепадаючої *Rex Romana*. Ще на початку V ст. відомий римський історик, уродженець Тарраconi Павло Орозій (380–420) з цього приводу смиренно констатував: «Якщо варвари були направлені в межі Римської імперії для того <...> аби Церква Христова поповнилась гуннами і свемами, вандалами й бургундами та іншими багаточисельними віруючими, нам слід воздати хвалу Божій милості <...> навіть якщо це здійснюється через знищення нас самих»⁵.

Отже, після вдалого завершення Карлом Великим хрещення останніх германських язичників у центрі Європи, Західна Церква і західне суспільство перейшли на якісно новий, конфесійно орієнтований етап розвитку. Початок цим кардинальним змінам поклали рішення Паризького собору 825 р.: Римська курія і франкська монархія розірвали молитовне єднання з Візантією та Константинопольським патріархатом. Латинський Захід з власної ініціативи в односторонньому порядку скасував самопроголошену Православ'ям вселенськість духовних прерогатив ромейських предстоятелів у християнському світі разом з їхньою ієрархічною першістю й тотальним контролем (конфесійною монополією) над халкидонською догматикою. Для папства пріоритетним став один з канонів Толедського собору 589 р. – майбутній католицький догмат «*filioque*»⁶. Римський конфесійний «сепаратизм» з ентузіазмом підтримав син Карла Великого – імператор Людовик Благочестивий (814–840); Католицизм *de facto* відмежувався від Православ'я⁷. *De jure* це розмежування, як вже згадувалося, відбулось лише 1054 р.

На межі X–XI ст. між Римом та Візантією виникла чергова криза. Ще з часів правління Юстиніана I (527–565) ромеї контролювали південну частину Італії, навіть у період загострення «лангобардських проблем». Проте на початку IX ст. там з'явилися нормани і утворили власне королівство. Візантія намагалася чинити опір, але їй так і не вдалося зібрати достатньо сил для відсічі нахабним північним завойовникам. Тим не менш, на середину XI ст. Візантійська імперія продовжувала утримувати під своїм контролем місто Барі на Адріатичному узбережжі; одночасно існувала постійна загроза втратити цей останній оплот під натиском сумісних папсько-норманських сил⁸.

Крім суперечок відносно земельних володінь, виникли й розбіжності, що

стосувались осіб, які займали високі посади в Церкві та суспільстві. Патріархом Константинопольським на той час був Михаїл Керуларій (1043–1058). Не дивлячись на те, що з юних років його готували для успішної політичної кар'єри, він у 1040 р., після самогубства свого брата, прийняв чернечий постриг. Не минуло й трьох років, як він став патріархом. Михаїл був фанатичним противником усього латинського, послідовно протистояв папству й відкидав усі претензії Рима на церковну зверхність. Він вважав, що візантійський патріарх ієрархічно вищий за понтифіка, і принципово не сприймав усі інші точки зору, особливо західні. Тому Керуларій був дуже збентежений, коли нормани проголосили церковний примат Рима над Південною Італією, яка перебувала під юрисдикцією Візантії з VII ст.⁹

У 1053 р. патріарх закрив декілька латинських церков у Константинополі; ці храми, розташовані в центрі міста, використовувалися католиками в ділових та дипломатичних цілях. Усі латинські монастирі столиці також були закриті за наказом Михаїла. Під час закриття ромейські вояки топтали освячений для Євхаристії хліб, котрий, у відповідності із західним релігійним розумінням сакральних ознак і проявів божественного, є символом тіла Христового. Ситуація загрожувала вийти з-під контролю будь-якої миті, а Михаїл до цієї порохової діжки домішав ще й старі богословські розбіжності¹⁰. Він пустив у обіг декілька документів, де Захід звинувачувався у теоретичних (догматичних), доктринальних помилках¹¹.

Вірогідно, що, приставши на пропозицію патріарха, поважний Лев I Охридський (1037–1056), архієпископ Болгарський, відправив провокативне послання адресоване «єпископам і священикам Франції», але яке призначалось безпосередньо Папі Леву IX (1049–1054)¹².

У листі болгарський владика виділив чотири головні помилки латинян: 1. На Заході під час Євхаристії (причащення) використовувався прісний хліб (просфора). На Сході ж вважали, що це надто нагадує юдейську пасху (песах), а отже, є продовженням юдейських традицій, тобто обрядовою хібою. 2. Захід приписував піст у суботу. Оскільки субота є юдейським святом (шабат), то знову Схід звинуватив Захід у наслідуванні юдейським традиціям, що, звичайно, недопустимо для християнства. 3. Захід дозволяв їсти м'ясо зарізаних тварин, що напямую порушувало закон, встановлений у Діяннях Апостолів (Гл. 15). Природно, тут проглядається православна іронія: перші два пункти звинувачення ґрунтувались на тому, що римські (латинські) християни (т.зв. протагоністи) дотримувалися саме єврейських традицій і приписів, а третє звинувачення було висунуто через відхід латинян від рішення, прийнятого апостолами, щоб полегшити сумління совісті законослухняних юдеїв. 4. Західна Церква забороняла спів Аллілуйя упродовж Великого посту. Для неї Великий піст був часом скорботи і смутку, а не радості. Схід, у свою чергу, вважав, що будь-які звичаї, котрі забороняють прояви радощів у поклонінні Богу, помилкові з точки зору християнства¹³.

На додаток до означених чотирьох пунктів, що були виділені болгариним

Левом, ромей Керулларій видав ще один документ, складений константинопольським ченцем Олімпієм. Цього разу Захід звинувачувався у: 1. Доповненні «*filioque*» без належного узгодження із Вселенським собором; 2. Забороні священникам одружуватись¹⁴. Східна Православна Церква дозволяла призначення на парафію одружених пресвітерів, хоча жоден такий клірик не міг стати єпископом, тобто архієреєм. Загальна безшлюбність (целібат) священнослужителів вважалась на Сході подобою маніхейського дуалізму, що зазнав осуду в період Ранньої Церкви через «тяжіння до содомії»¹⁵. Було очевидним: налаштований на рішучу боротьбу Керулларій намагався штовхнути папство на необмірковані вчинки.

На початку 1054 р. Римський первосвященик Лев IX відрядив своїх легатів у Константинополь, з метою розв'язати наявні теологічні протиріччя й ліквідувати джерела суперечок між Сходом та Заходом. Прибуття до візантійської столиці легатів на чолі з авторитетним кардиналом Гумбертом супроводжувалось непоштивим, майже образливим прийомом з боку ромейів¹⁶. Гумберт мав для ведення перемовин особливі повноваження від понтифіка, однак Лев несподівано помер 19 квітня 1054 р. У ситуації, що склалася, прийняття рішення і відповідальність за нього кардинал повністю взяв на себе. 16 липня того ж року папські посланці прийшли на літургію у собор Св. Софії та поклали на вівтар анафему Михаїлу Керулларію й усім його «послідовникам»¹⁷. Надалі в Римі та Константинополі майже одночасно відбулися помісні собори, внаслідок чого розкол (схизма) набув юридичної сили. Східне Православ'я і західний Католицизм відтоді перейшли до відкритої ворожнечі, взаємних відлучень та принизливих звинувачень. Ледь жевріючий протягом VIII–X ст. міжконфесійний діалог було остаточно ліквідовано, єдиний організм християнської Вселенської Церкви назавжди розірвано.

Символи та пріоритети подальшої епохи чітко окреслив владолубний Папа Інокентій III (1198–1216). Понтифік в одній зі своїх промов симптоматично зазначив: «Бог встановив на небі два світила – більш яскраве, щоб спрямовувати нас вдень, і менш яскраве, щоб спрямовувати нас вночі. Так само Він встановив два світила над Вселенською Церквою <...> Більш яскраве, щоб спрямовувати наші душі, і менш яскраве, щоб спрямовувати наші тіла. Це – папська влада і королівська влада <...> Всі, хто не підкоряється їм чи має власну приховану думку, еретики або злочинці»¹⁸.

XII–XIII ст. увійшли в західноєвропейську церковно-конфесійну історію перш за все хрестовими походами та Альбігойськими війнами. Останні послугували початком масових еретичних рухів і гострих міжконфесійних конфліктів у латинському соціумі. Разом з тим, витоки суто середньовічного конфесіоналізму та релігійного дисидентства беруть свій початок у вченні павликіан, яке сформувалося наприкінці VI ст. у Вірменії¹⁹. В католицькому середовищі воно вплинуло на активізацію і поширення сект маркіонітів, монофелітів, адопціан, месаліан, предестинаріїв й т.зв. прибічників Беренгара, котрих у підсумку поглинула західна церковна ортодоксія – середовище жебруючих орденів²⁰.

У період Раннього Середньовіччя також існували інші, радикально налаштовані єретичні секти, які розчиняли християнство в язичницьких домішках, повністю розривали зв'язки з історичною Церквою і виступали як конкуруючі з нею общини, а на віддалених від центру держави теренах – прикордонних і транскордонних регіонах – демонстрували адміністративну автономність, конфесійну незалежність та зверхність. Вони були по суті дуалістами, на кшталт пізньоантичних гностиків та маніхеїв, і саме тому католицькі опоненти називали їх «новими маніхеями»²¹. Ці небезпечні секти з'явилися спочатку на Сході (Вірменія, Сирія, Іран), а згодом – і на Заході. Їхня догматична ересь досягла піку поширення та популярності у XIII ст., коли їм було завдано удару потужним хрестовим походом під керівництвом Папи Інокентія III, хоча вони так і не були знищені²².

Крім павлікян, вплив на західноєвропейську цивілізацію здійснили месо-потамські євхити – секта ченців-містиків XI ст., дуалістичні принципи яких були запозичені з іранського парсизму. Візантійський богослов та історик Михайл Пселл (1018–1078) називав їх «тими, що поклоняються дияволу»²³. Від євхитів походять болгарські богоміли й південнофранцузькі катари. Загалом, середньовічні єретичні секти на Заході поділяються на три головні типи: 1) дуалістичні, або маніхейські; 2) пантеїстичні, або містичні; 3) біблійні (вальденси). Вони суттєво відрізнялися одна від одної, проте були єдині у своїй ненависті до папської Церкви й інституту священства. Секти у конфесійному плані виникали з різних причин: внаслідок існуючих пережитків язичницьких уявлень і ранньохристиянських ересей; з опозиції проти корумпованості Церкви й кліру; з бунтівних раціоналістичних (вільнодумних) настроїв проти тиранічної влади та несправедливості; з втаємниченої жаги «істинного» слова Божого серед населення; з духовної чи соціальної екзальтації релігійних фанатиків²⁴.

У XII–XIII ст. вони поширювалися надзвичайно швидко, від Болгарії до Іспанії, і для їхнього жорсткого придушення вимагалось зусилля папства, котре на той час перебувало в zenіті своєї необмеженої могутності. Лише одна з цих сект пережила хрестовий похід – вальденси, завдяки тому що вони твердо дотримувалися стрижневих істин Святого Письма.

На Заході єретична тенденція й тяжіння до конфесійності в організованій формі вперше проявились у XI ст., коли розбещеність Церкви і папства досягла свого апогею. Тій епосі вона уявлялася продовженням або відродженням маніхейської ересі²⁵. Їхньою зв'язуючою ланкою був дуалістичний принцип, замішаний на класичному докетизмі. Стародавні маніхеї ніколи не були знищені: вони продовжували таємно існувати в Італії та Франції, очікуючи сприятливого моменту, щоб вийти на світло. Вперше «нові маніхеї» з'явилися у Німеччині, в Аквітанії та Орлеані; далі осіли в Аррасі (1025 р.), у Монфорте, поблизу Турина (1030 р.), в Госларі (1052 р.)²⁶. Вони вчили дуалістичному антагонізму між Богом і матерією, докетичному погляду на людськість Христа, виступали проти поклоніння святим та іконам і відкидали (заперечували на теологічному рівні) всю Римо-Католицьку Церкву з усіма матеріальними засобами

наділення людини благодаттю, що заміняли духовним хрещенням, духовною Євхаристією й символічною посвятою через рукопокладення (хіротонію)²⁷.

Східна манера навертати незгідних у свою віру за допомогою сили, вогню і меча була остаточно перейнята Заходом саме в XI ст. Нетерпимість священників підсилювалась несамовитою люттю відданих вірян. У 1022 р. тринадцять «нових маніхеїв» були засуджені в Орлеані на смерть через спалення²⁸. Подібні страти відбувались і в інших великих західноєвропейських містах. У Мілані, наприклад, еретикам зазвичай давали вибір: поклонитися хресту або померти, і більшість з них обирали полум'я²⁹. На тлі гонінь та конфесійних протистоянь небагато кліриків виступало проти переслідувань еретиків, наслідуючи Св. Мартіна, єпископа Турського (376–397), який рішуче засудив страту присцилліан у Трирі 391 р.³⁰.

Наприклад, Вазон, єпископ Льежа, 1047 р. у своїх проповідях закликав віруючих до вияву милосердя й віротерпимості, коли мова йшла про еретиків у єпархії Шалон-сюр-Марн³¹. Він, зокрема, наголошував: «Їхнє вчення повинно бути засуджене як нехристиянське. Але ми мусимо чинити за прикладом нашого Спасителя, Який був сумирним та смиренним і прийшов на землю не для того, аби примушувати, а щоб прийняти ганьбу й смерть на хресті. Притча про пшеницю та плевели вчить нас терпляче чекати, коли заблудлі розкаються <...> Ми, єпископи, маємо пам'ятати, що при рукопокладенні ми отримуємо не меч світської влади, не поклик вбивати, а поклик пробуджувати до життя <...> І служіння єпископів полягає в тому, щоб виключати затятих еретиків зі спілкування Церкви й застерігати інших від їхніх небезпечних вчень»³².

Характеризуючи духовно-світоглядні орієнтири та ідеали, притаманні західноєвропейському суспільству XII–XIII ст., необхідно відзначити, що централізація церковної влади в руках папства супроводжувалася широким зустрічним рухом релігійного індивідуалізму й незгоди. Коли теократична програма Григорія VII (1073–1085) та Інокентія III насаджувалась найбільш активно, у відособлених спільнотах незгідних дозрівав небезпечний духовний бунт. У той час, коли хрестоносці завзято билися із сарацинами за межами Європи, вдома піднімала голову «еретична скверна», яка загрожувала порушити внутрішній спокій Церкви³³.

Майже п'ять століть Західна Європа не знала ересі. Коли папа Григорій I Великий (590–604) навернув аріан Іспанії та Ломбардії наприкінці VI ст., то передбачалось, що апостольським Римом були знищені останні вогнища ересі. Однак у другій половині XI ст. в Мілані, Орлеані, Страсбурзі, Кельні та Майнці знов спалахнули її дрібні іскри; як відомо, їх швидко загасили, і Церква мирно продовжувала свій шлях³⁴. У XII ст. ересь проявилася знову, одночасно в декількох регіонах Європи, від Угорщини до Піренейів і на Північ до Бремена. Двома «зараженими» центрами виявилися Мілан у Північній Італії й Тулуза у Південній Франції. Церковна влада (Римська курія) занепокоїлась і, під проводом пап, почала застосовувати рішучі заходи для придушення «загрозливого зла»³⁵. Яків Вітрійський (1160–1240), відвідавши Мілан, назвав його «еретичною бе-

зоднею» і оголосив, що навряд чи хтось може чинити спротив духовним бунтівникам, настільки багато їх мешкало в цьому місті³⁶.

У різних містах Ломбардії священників виганяли з їхніх осель, а майно спалювали. Наприклад, у П'яченці пресвітера не було три роки³⁷. У Вітербо, поряд із Римом, патарени на 1205 р. склали більшість міського населення³⁸. Проте найбільш неспокійним становище залишалось у Лангедоці, й саме туди вирушили папські війська, щоб знищити «цю чуму»³⁹. Рух релігійної незгоди у XII ст. почався серед нижчих верств населення, а не в монастирських школах і не в залах феодальних замків, хоча заможні сеньйори часто виказували своє невдоволення пожадливістю та обмирщеністю кліру і його вторгненням у світську область управління. Більшість тих, хто зазнав покарання як еретик, складали міський плебс – підмайстри, дрібні торговці, орендарі, жебраки, злодюжки. Їхнє невігластво було постійним предметом знущань та глузувань, коли вони опинялися перед судом церковного трибуналу. Єресь пізнішого періоду, XV ст., навпаки, відрізнялась тим, що її прибічниками були переважно освічені люди⁴⁰.

Свідчення про еретичні рухи значною мірою містяться в історичних хроніках і богословських трактатах середньовічних авторів. Прикладом можуть слугувати опуси Салімбене де Адама (1221–1288), Етьєна де Бурбона (1223–1275), Цезарія Гейстербахського (1180–1240), Матфея Паріса (1200–1259). З їхніх творів витікає, що релігійний бунт був спричинений майже тотальною розпустою й пихою кліру, формалізмом християнського обряду, світськими амбіціями папської політики⁴¹. Виступаючи перед церковною інквізицією, обвинувачені говорили про погорду, скупість та аморальність прелатів. Танхельм (1063–1115), Генріх Лозанський (1077–1148), інші керманічі еретиків обурювалися пресвітерами і єпископами, котрі воліли влади та розкоші й не піклувалися про благо народу⁴².

В основі цього невдоволення лежав, як зазначає Ф. Шафф, духовний голод мас⁴³. Біблія не була забута як книга. Населення добре пам'ятало про неї. Популярні проповідники – Берnard Тіронський, Роберт Абріссель та Віталій з Савінньї – цитували її приписи й опиралися на її авторитет. Народ тягнувся до Євангелія, котрого Церква йому не давала. Соціум хотів бачити не лише кліриків і обряди, а таїнство Самого Христа, і в результаті значна кількість сектантів дійшла до крайнощів – до відмови від здійснення таїнств й до повного скасування священства⁴⁴. Метою всіх сект було моральне та релігійне вдосконалення людини. Катари, наприклад, своїм головним завданням вважали ліквідацію мирської оскверненості офіційної Церкви, і цим пояснюється їхнє швидке поширення в Ломбардії та Південній Франції.

Наприклад, одним з головних звинувачень проти дисентерів було те, що вони вкладають власне тлумачення в Євангелія та апостольські Послання, і використовують ці тлумачення для утвердження власної конфесійної системи й ліквідації католицької ієрархії. Катари особливу увагу приділяли Євангелію від Іоанна, а рух вальденсів почався з наміру поширити Святе Письмо рідною мовою⁴⁵. Нижчі прошарки середньовічного суспільства, звичайно, і на влас-

ному досвіді знали про зловживання священників, але відкрите невдоволення єресіархів та фундаторів сект не могло не викликати занепокоєння у вищих церковних колах. Св. Бернард Клервоський (1091–1153) докоряв клірикам щодо їхніх амбіцій, нахабства, честолюбства, хтивості⁴⁶. Роберт Гроссетест (1170–1253) називав архієреїв антихристами та дияволами⁴⁷. Вальтер фон дер Фогельвейде (1160–1228), поет, говорив, що священники «підторгують кожним таїнством, навіть святою жертвою меси»⁴⁸.

Голоси пророків – Іоахима Флорського (1132–1202) та Хільдегарди Бінгенської (1098–1179) – вийшли за монастирські мури. Вони не думали про незалежний церковний рух, але закликали до реформи кліру. А народ, після тривалого безплідного очікування так і не побачивши ознак реформи, знайшов вихід у сепаратистських духовно-релігійних співтовариствах й асоціальних групах вірян. Рейнська пророчиця, яка виступала проти катарів, закликала королів і християн «скинути цих розпусних саддукеїв та єретиків з їх блюзнірського трону»⁴⁹. Разом з тим, коли єретиків спалювали в Бонні й Кельні, вона виступила проти смертної кари для них, запропонувавши обмежитись лише конфіскацією майна⁵⁰. Її підтримали інші авторитетні діячі Церкви – Руперт з Дейца (1122–1185) та Петро Кантор, єпископ Паризький (1159–1160)⁵¹.

Питання, в яких єретичні секти розходилися з Римо-Католицькою Церквою, стосувалися вчення, обряду і організації церковних інституцій. Серед догм, що ними відкидались, були пресуществлення й теорія про священство. Дієвість дитячого хрещення теж заперечувалась, а катари взагалі відмовились від «водного навернення»⁵². Поклоніння хресту та іншим зображенням вважалось ідолопоклонством. Вони не сприймали присягання й військову службу. Бернар Гі (1261–1331), головний інквізитор Тулузи, зі свого боку констатував: «Вчення про пресуществлення заперечувалось ними [катарами] на тій підставі, що навіть якби тіло Христа було розміром з найбільшу у світі гору, воно вже давно би вичерпалось. Що стосується поклоніння хресту, то з таким самим успіхом, стверджують вони, можна було би поклонятись шпичакам та списам, бо тіло Ісуса було увінчане терновим вінцем і простромлене списом»⁵³.

Єретик, тобто той, хто не погоджувався з догматичними принципами Римо-Католицької Церкви, вважався гіршим за сарацина чи грішника. У проповіді, виголошеній Вернером з монастиря Св. Власія 1125 р., є заява про те, що «Свята Католицька Церква терпляче зносить тих, хто живе в гріху, однак виганяє зі свого лона тих, хто помиляється у вірі»⁵⁴. Середньовічна Церква, підтримуючи традиції Святих Отців IV–VIII ст., без вагань застосовувала до єретиків найпринизливіші епітети. Синод 1163 р. в Тулузі, наприклад, згадуючи про єретиків Гасконі, порівнював їх зі зміями, які ховаються, а тому – найбільш небезпечні «для простодушних людей з виноградника Господнього»⁵⁵. Петро Даміані (1007–1072) називав сектантів «лисенятами Соломона»⁵⁶, Інокентій III – «скорпіонами», «сараною Іоїля», «бісами», котрі підносять отруту в «лотих посудинах вавилонських», а ересь він називав «чорним конем Апокаліпсису» на якому «скаче диявол з терезами в руках»⁵⁷. Той самий Св. Бернард Клервоський

часто порівнював еретиків зі сказаними псами⁵⁸. Тим не менш, саме він закликав Папу Євгенія III (1145–1153) відмовитись від насилля по відношенню до них⁵⁹.

Про плутанину, котра виникала в Римській курії відносно сектантів, а також про суперечки серед самих релігійних дисентерів свідчить багато назв, під якими вони фігурували в офіційних документах. Найповніший список наводиться в Кодексі 1238 р. німецького імператора Фрідріха II Штауфена (1220–1250). Там перераховано 19 різних сект, найбільш відомі з яких – катари або патарени, бегарди, арнольдисти, очолювані Арнольдом Брешианським (1100–1155) й вальденси, організовані Петром Вальдом (друга половина XII – початок XIII ст.). Проте і він не є вичерпним. У Кодексі, наприклад, не згадуються північноіталійські гуміліати, ортлібарії зі Страсбурга, апостолики з Бельгії⁶⁰. Згадуваний вище Салімбене подає назви 130 еретичних сект⁶¹. Мало повідомлень у хроніках збереглося відносно леоністів, спероністів, коммунелів, гаранів, багнаролів, ронкаролів⁶². Собор у Вероні 1183 р., наприклад, засудив «у першу чергу всіх катарів, і патаренів, і тих, хто облудно називає себе гуміліатами або ліонськими бідняками, а також пассагіан, іосефінів і арнольдистів, на котрих виноситься постійна анафема»⁶³.

Разом з тим, чітка класифікація середньовічних еретиків з конфесіональної точки зору практично неможлива – не збереглися документи, де вони обґрунтовували свої теологічні погляди й доктрини. Беручи до уваги їхні активні транскордонні зв'язки і значні регіони поширення, загальна схема зводиться до наступних категорій. Катари (еретики-маніхеї) утворюють окрему групу. Вальденси, гуміліати, арнольдисти репрезентують групу євангельських дисентерів. Амальриканці та ортлібарії – пантеїсти. Окремі вожді еретиків – П'єр де Брюї, Генріх Лозанський, Танхельм – були мандруючими проповідниками й шанувальниками ікон, а не засновниками сект. Бегарди й бегінки представляють рух реформ всередині самої Західної Церкви, радикальне крило якого впало у віровчительну ересь та беззаконня, тим самим наклавши на себе анафему з боку папства⁶⁴.

Найпоширенішою та, зрештою, найвпливовішою з еретичних сект західноєвропейського Середньовіччя, безумовно, залишалися катари – «чисті». Квартал в Мілані, де вони жили, належав лахмітникам і називався Патарія, тому їхнє друге ім'я – патарени. У Південній Франції цих «нових маніхеїв» називали альбігойцями – від міста Альбі, одного з їхніх головних центрів. На території Східної Європи, звідки походить богословське вчення катарів, вони були відомі як болгарі⁶⁵. У Франції їх ще називали тессарантами або тексторами, оскільки «чисті» користувалися впливом та повагою серед ткачів і ремісників.

У 1000 р. в провінції Шалон з'явився провідник-чужинець Леутард, претендуючий на богодухновенність. Він знищував хрести і виступав проти десятини. 1012 р. маніхейські церковні сепаратисти вперше з'явилися на землях Німеччини, у Майнці, а 1022 р. – в Орлеані, де на суді над ними були присутні король Роберт і його дружина Констанція. П'ятнадцять чоловік постоало перед

судом, з них тринадцять проявили впертість і загинули у вогні⁶⁶. 1025 р. єретики з'явилися у Льежі. Через рік у Трирі осіла невелика група людей, котра заперечувала пресуществлення і хрещення немовлят⁶⁷. Їхньою фортецею став замок Монфорте, і 1034 р. Геріберт, архієпископ Міланський (1018–1045) заарештував деяких з них, у тому числі – їхнього керманича Герара. Всі вони, згідно судових актів, обрали смерть у вогні, відмовившись «поклонитися дереву у формі хреста»⁶⁸. У 1052 р., як вже згадувалось, «чисті» з'явилися у Госларі, де єретиків впізнавали через їхнє небажання вбити курча⁶⁹. Надалі повідомлення й чутки про «західні» єресі зникли майже на століття.

У середині XII ст. єресь знову несподівано з'явилась у Льежі; почалися гоніння. 1145 р. вісім чоловіків і три жінки були спалені у Кельні. В Реймсі (1157 р.), і вдруге у Кельні (1163 р.) відбулися суди над катарами й нові спалення⁷⁰. Єдина поява «чистих» в Англії була зафіксована джерелами в Оксфорді 1161 р., коли тридцять два неписьменні німці, чоловіки та жінки, почали поширювати своє вчення. Собор єпископів виніс рішення: заклеїти їм лоба і покарати батогами по 10 ударів кожному⁷¹. Король Генріх II (1154–1189) не дозволив єретиків стратити, хоча в його королівстві навіть за порушення законів про ліси карали осліпленням та кастрацією⁷².

У Франції «нові маніхеї» вже 1167 р. мали достатню силу, щоб провести собор у Сен-Фелікс-де-Караман, неподалік Тулузи. Його відвідав Микита з Константинополя, котрого удостоїли титулу «Папи». Поважного ромея супроводжував катарський єпископ Марк з Ломбардії⁷³. Судячи з повідомлень сучасників, єретиків було дуже багато. Уільям з Ньюбурга, наприклад, порівнював їх з морським піском, а Вальтер Меп стверджував, що в Аквітанії та Бургундії патаренів неможливо перерахувати⁷⁴. Й хоча всі катари виступали проти багатьох звичаїв і вчень офіційної Церкви, вони самі поділялися на секти; їх було 72. Головні з них – альбанензи й конкорреци (за назвою двох ломбардських міст, Альбі та Конкорреджіо, біля Монци)⁷⁵. Проміжне між ними положення займали баньолензи (походили від назви міста Баньоло, неподалік Лоди)⁷⁶. Ця третя група мала єпископа, авторитет якого визнавали катари Мантуї, Брешиї та Бергамо.

Незалежними від катарів, маючи, однак, з ними спільні погляди на майно, шлюб, обряди й церковну ієрархію, залишались відомі релігійні проповідники – П'єр де Брюї, Генріх з Лозанни (обидва здійснювали вплив на Південну Францію), Танхельм і Евдон (останні проповідували у Фландрії й Бретані). Петро Досточтимий (1092–1156), Оттон Фрейзінгенський (1112–1158), інші тогочасні католицькі автори із неприхованим презирством та зверхністю відзивалися стосовно їхніх послідовників – бідняків і маргіналів. Згадуваний Танхельм (1067–1115), мирянин, з 1113 р. проповідував, називаючи себе Сином Божим, в єпархії Кельна і на захід, у бік Антверпена і Утрехта. В самому Антверпені тоді мешкав лише один пресвітер, і той жив з наложницею⁷⁷. Його проповіді привели до того, що в місті з'явилося дванадцять премонстрантів.

Рух у Бретані очолював Евдон де л'Етуаль (1090–1148) – представник секти апостоліків. Він теж претендував на те, щоб бути Сином Божим⁷⁸. Півден-

нофранцузький рух пресвітера П'єра де Брюї (1083–1126) був значно ширший. Упродовж 1105–1126 рр. П'єр вдало виступав у ролі справедливого церковного реформатора⁷⁹. Генріх Лозанський, чернець-бенедиктинець, послідовник і наступник П'єра, талановитий оратор, був людиною широко й відкритою. Він тривалий час у донатистському ключі (як і його вчитель) вів проповідь в епархії Монса за відсутності тамтешнього єпископа Гільдеберта: останній виїхав до Рима і особисто дозволив Генріху напучувати паству⁸⁰.

Амальриканці з'явилися внаслідок богословських пошуків сорбонського професора Аморі Шартрського (1157–1206). Паризький синод 1209 р. посмертно засудив його як пантеїста, котрий навчав, що: віруючий може грішити не більше, ніж Святий Дух, Який в ньому перебуває; Папа – антихрист, а Римська Церква – Вавилон; реліквії мучеників – це лише прах; немає тілесного воскресіння; пекло і рай – це стани людської душі; віряни є члени тіла Спасителя⁸¹. Синод так само засудив ще одного пантеїста – Давида Динанського (1160–1217)⁸². До того ж «еретичного класу» належали послідовники Ортліба зі Страсбурга (1168–1212) – ортлібарії. У своїх проповідях ересіарх проголошував: світ є вічним; Бог іманентно присутній в усьому; у Бога не було Сина до того моменту, коли Ісус народився від Йосифа та Марії; смерть і воскресіння Христа мають для людини лише символічний сенс; тіла Христа немає в хлібі Євхаристії, як і в будь-якому іншому хлібі; Церква – блудниця Апокаліпсиса⁸³. Близькими до ідей і поглядів Ортліба були люциферіани, які провідну роль в історії Старого Завіту відводили Люциферу (або Сатанайлу) – князеві повсталих янголів, творцю матеріального світу й людського тіла, несправедливо вигнаного з небес Іеговою. Цих еретиків Свята Інквізиція, не вагаючись, спалювала в Пассау (1312–1315 рр.) та Зальцбурзі (1338 р., 1387 р., 1395 р.)⁸⁴.

У період, коли катари і вальденси викликали підвищену увагу Римської курії у Південній Європі, общини бегінок і бегардів формувались уздовж нижньої течії Рейну й на прилеглих територіях. Це були організації мирян, які попервах мали намір виховати в собі більш ревне благочестя: церковна духовність їх не задовольняла. Їх соціальні устремління були близькі завданням францисканських терціаріїв, з котрими вони у подальшому і злилися⁸⁵. Однак ще наприкінці XI ст. в деяких общинах виникли хибні практики та еретичні вчення, які зазнали осуду папства й синодів. Бегінки (переважно жінки; чоловіки-бегіни зустрічались вкрай рідко) беруть свій початок від діяльності Ламберта ле Бега (1116–1177), священника з Льєжа. Джерела фіксують, що він «проповідував жінкам та дівчатам про цінність цноти на словах і на практиці»⁸⁶. Не варто забувати: це був час, коли в Голландії більшість священників перебували у цивільному шлюбі з жінками.

Перший осередок бегінок – т.зв. бегінаж, виник у Льєжі, при госпіції Св. Христофора, природно, з ініціативи самого ле Бега. Невдовзі обителі-бегінажі створились у Фландрії, Франції, Німеччині – містах Валансьєн (1212 р.), Дуе (1219 р.), Антверпен (1230 р.), Гент (1233 р.), Франкфурт (1242 р.)⁸⁷. У 1264 р. Людовик IX Святий (1226–1270) організував бегінаж у Парижі⁸⁸. Подібний бегінаж у Ден-

ті являв собою окреме маленьке містечко з мурами, лікарнею, церквою, кладовищем і монастирськими приміщеннями. Згідно Матвею Парису, який писав про 1250 р., кількість притулків бегінок у Німеччині, особливо навколо Кельна, сягала півтори сотні⁸⁹. Великими центрами бегінства, з ознаками церковної конфесійності й автономності, були «Шеленхаус» (Кельн), «Бургенхаус» (Страсбург), «Золота жаба», «Вовк», «Орел», «Олень», «Срібний павич»⁹⁰.

Найдавніша община бегардів виникла у 1220 р. у Левені. Бегарди були жебруючими і поширилися (в межах транскордонного ареалу) до Польщі та Швейцарії. Вже з другої половини XIII ст. їх почали звинувачувати у розпусті, нехтуванні ієрархією, ересі. Синод у Майнці 1259 р. заборонив бегардам мати коханок, вештатись вулицями міст із вигуками «Хліба заради Бога!», змішуватись (об'єднуватись) з бегінками у «духовні гуртожитки»⁹¹. Синод у Майнці 1261 р. розслідував скандали серед бегінок, пов'язані з їхньою відмовою сповідуватись пресвітерам⁹². Кельнський синод 1262 р. засудив конфесійну незалежність бегінок від Церкви⁹³. У 1310 р. синоди, проведені в Трирі та Майнці, категорично заборонили клірикам входити до бегінажів, а бегардам – тлумачити Біблію неукам і неосвіченим людям⁹⁴. 1312 р. Папа Климент V (1305–1314) і собор у В'єні завдали цим общинам нового удару: їм заборонили гуртожитний спосіб життя і звинуватили у ересях⁹⁵.

На бік «общинників» став Папа Іоанн XXII (1316–1334). Понтифік у 1329 р. відкрито оголосив про «захист ортодоксальних спільнот»⁹⁶. У XIV ст. кількість обителів швидко зростала, у першу чергу – в Німеччині, де Свята Інквізиція не мала реальної сили й тривалий час задовольнялась номінальними судовими правами. На 1400 р. практично всі муніципальні міста Священної Римської імперії налічували по два-три бегінажі⁹⁷. Ще в 1368 р., за даними джерел, у Ерфурті проживало 400 бегінок і бегардів⁹⁸. У 1402 р. Франкфурт, наприклад, нараховував 47 бегінажів; у 1408 р. в Кельні функціонувало 106 таких обителів, а в Страсбурзі – 60⁹⁹. На початку XIV ст. бегінки з'явилися у Південній Франції, де місцева Інквізиція відразу ж звинуватила їх у наслідуванні поглядам Петра Іоанна Оліві (1248–1298) – фундатора секти оліветанів.

Кінець XIV ст. позначився активізацією діяльності інквізиційних трибуналів на німецьких землях. Інквізитори – францисканці та домініканці – почали конфіскацію й знищення багатих обителів; їхнє майно розподілялось між самою Інквізицією, плебсом та муніципалітетами¹⁰⁰. Папа Григорій XI (1370–1378) у 1377 р. визнав, що бегарди переважно вели добродійне життя¹⁰¹. Боніфаций IX (1389–1404) 1394 р. розмежував общини й прирахував гетеродоксальних бегардів до лоллардів та швестрионок¹⁰². Після Реформації майже всі осередки бегардів і бегінок припинили існувати як окремі релігійні спільноти. Разом з тим, ці секти були передтечами або сучасниками інших общин, що виникали з «благочестивих та милосердних» намірів у Голландії протягом XIV–XV ст., і з котрими тісно пов'язаний німецький містицизм¹⁰³.

Теологічною й духовно-етичною колоритністю відрізнялися вальденси. Своє вчення вони ґрунтували на ідеї відродження звичаїв т.зв. Апостольської

доби. Це була сувора біблійна секта. Їхній первісний осідок – Південна Франція; згодом вони з'явилися у П'ємонті, Австрії, Німеччині та Італії. Вальденси мали тісні контакти з гуситами й богемськими братами; з іншого боку, саме вони відкрили шлях анабаптистам у період Реформації¹⁰⁴. В середньовічних джерелах вони також фігурують під іменами Ліонських бідняків, ломбардських жебраків та сандаліатів (ці сектанти завжди носили грубі дерев'яні сандалі). Самі себе послідовники вчення Петра Вальда, котрий був родом з Ліона, називали Братами Христа¹⁰⁵. У 1170 р. Вальд відмовився від майна, відправив двох своїх доньок у монастир Фонтевро, виділив дружині частину спадку, решту роздав бідним і вирушив проповідувати Святе Письмо¹⁰⁶. На його прохання Бернар Ідрос та Стефан з Анси перевели на розмовну мову Євангелія й уривки з творів ранніх Отців Церкви¹⁰⁷. Промови й напучення Вальда швидко знайшли відданих слухачів.

Вальденси брали участь у Третньому Латеранському соборі (1179 р.), де головував Папа Александр III (1159–1181). Їхнє прохання стосовно дозволу проповідувати собор відхилив. Синод у Вероні 1184 р. оголосив їм анафему та відлучення від Церкви¹⁰⁸. Відкритий богословський диспут 1190 р. у Нарбонні ситуацію не покращив. Іспанець Дюранд з Уески, сам колишній вальденс, у 1207 р. оголосив їх еретиками, однак теологію Ліонських бідняків несподівано підтримав духовний лідер ломбардських гуміліатів – Іоанн Ронко¹⁰⁹. Свою секту рункаріїв він об'єднав з місцевими вальденсами і 1209 р. сформував нову общину ультрамонтанів¹¹⁰. Інквізитор Сальв Бурс 1235 р. почав проти вальденсів церковне гоніння, визнавши їх «посіпаками катарів»¹¹¹.

Першого вальденса спалили 1316 р.; через три роки на вогонь зійшли ще троє¹¹². Папа Інокентій VIII (1484–1492) 1487 р. реанімував хрестові походи проти вальденсів. Їхнє виконання він поклав на Карла VIII Люб'язного (1483–1498) герцога Савойського¹¹³. У 1498 р. французький король Людовик XII (1498–1515) видав указ про «обмежено терпиме» ставлення до них¹¹⁴. Під час Реформації, 1545 р., 22 поселення вальденсів у Франції через конфесійне протистояння було пограбовано і спалено за наказом Прованського парламенту¹¹⁵. В Німеччині послідовники Вальда зазнали ще жорстокіших гонінь. 1209 р. імператор Оттон IV (1209–1215) видав указ про їхнє вигнання, а 1220 р. Томас, граф Савойський, запровадив штрафи для тих, хто надасть «ліонцям» притулок¹¹⁶. У 1212 р. в Страсбурзі Інквізиція спалила 35 вальденсів – 12 священників і 23 жінки¹¹⁷. Процеси над ними відбулися також у Кенігсберзі, Пассау, Метці, Штеттині, в землях Швабії, Баварії, Богемії, у Польщі¹¹⁸.

Альбігойські війни, що відбувались у транскордонних регіонах (Прованс, Лангедок), і стали яскравим прикладом гострого конфесійного протистояння, протікали у формі хрестових походів, санкціонованих папством. Натхненником, як відомо, виступив Інокентій III. Він закликав Людовика VII (1131–1137) на війну з еретиками, щоб «показати, що Господь не дарма вручив йому меч», і обіцяв французькому королю «сприяти» у поверненні земель знаті, яка підтримувала ересь¹¹⁹. Раймунд VI, граф Тулузький (1194–1222), який не вия-

вив бажання застосувати репресії проти своїх підданих-катарів, 1206 р. був відлучений від Церкви папським легатом Петром Кастельно; володіння графа підпали під інтердикт¹²⁰. Протистояння загострилося у 1208 р., коли Кастельно вбили двоє невідомих. Розлючений понтифік оголосив хрестовий похід; його підтримали цистерціанці¹²¹. В ситуації, що склалась, Раймунд VI публічно покаявся перед новим папським легатом – Арнольдом з Сіте, однак це не допомогло. Папське військо швидкими темпами збиралося в Ліоні. Туди ж прибули архієпископи Реймса, Санса й Руана, єпископи Отуна, Клермона, Невера, Базера, Лізьє та Шартра; до них приєдналося багато абатів і священників¹²². На боці Папи виступили герцог Бургундський, графи Невера, Сент-Поля, Оксерра, Женеви та Пуатьє. Головнокомандувачем обрали Симона де Монфора (1160–1218), одного з вождів Четвертого Хрестового походу¹²³.

Спочатку хрестоносна армія захопила Безьєр; 20 тисяч єретиків пали від меча – їх не врятували стіни церков і монастирів. Наступним став Каркассон – місто-фортеця. У фортеці Мінерв 140 альбігойських «досконалих» привселюдно спалили¹²⁴. Полоненим папські вояки відрізали вуха, носи і губи. В 1211 р. граф Тулузький знов вирішив дійти згоди із папськими легатами, але умови, які передбачали зрівняння із землею всіх його замків, виявилися надто принизливими. Понтифік оголосив другий хрестовий похід¹²⁵. Була захоплена вся тулузька провінція. Хрестоносцям залишалось захопити лише саме місто Тулузу.

Король Педро II Арагонський (1196–1213), нещодавній переможець маврів при Новас де Толоса, вступився перед Римським первосвященником за свого шуриака, але синод у Лаворі 1213 р. відкинув пропозиції монарха¹²⁶. Педро, шанований захисник католицтва, у відповідь приєднався до Раймунда, але невдовзі загинув, зазнавши від Монфора поразки у битві при Мюре того ж року. Через два роки собор у Монпельє (1215 р.) дарував Монфору всю «звільнену» від єретиків територію, включаючи скорену Тулузу¹²⁷. Йому дістались титули графа Тулузького, віконта Безьєра і Каркассона та герцога Нарбонна. Однак конфесійне протистояння не завершилось. 1217 р. альбігойці повстали; наступного року Симон де Монфор загинув під стінами Тулузи як «папський кат»; переможці-вальденси тріумфували¹²⁸. На 1219 р. Раймунд VI повернув собі більшу частину своїх старих володінь.

У 1226 р. король Франції Людовик VIII Лев (1223–1226) прийняв обітницю хрестоносця за підтримки Генеральних Штатів і Рима¹²⁹. Так розпочався останній, четвертий етап в історії Альбігойських війн – хрестовий похід французького короля за оволодіння Тулузою; монарх помер через три місяці після початку походу¹³⁰. Людовик IX продовжив релігійну кампанію в Лангедоці й 1229 р. боротьба завершилась. Раймунд VII (1222–1249), син Раймунда VI, погодився на умови, запропоновані папським легатом. Він віддав дві третини успадкованих від батька родових земель французькій короні і взяв участь (після відповідної присяги) в очищенні феоуду від залишків єретиків¹³¹.

Отже, з 1229 р. Свята Інквізиція розгорнулася у Південній Франції на повну силу. В 1244 р. була захоплена остання фортеця альбігойців – Монсегюр.

Інквізитори спалили в ній дві сотні «досконалих»¹³². З 1245 р. Людовик IX отримав повний політичний, економічний та релігійний контроль над еретичним французьким Півднем; епоха Альбігойських війн завершилась. Разом з тим, на обширах Західної Європи активізувались нові еретичні рухи та секти, котрі вже у другій половині XIII ст. висунули перед Римо-Католицькою Церквою власні духовно-світоглядні пріоритети й морально-етичні орієнтири, екзальтаційного характеру. Папство у відповідь посилює боротьбу з інакодумством і пантеїстичним сепаратизмом.

Примітки:

- ¹ Guillon R. Collection selecta ss. Ecclesiae Patrum / R. Guillon. – P., 1834. – P. 409.
- ² Сомов А. Путиями християнства / А. Сомов, В. Карев. – М., 1992. – С. 176.
- ³ Глаголев С. Очерки по истории религии: В 4-х ч. / С. Глаголев. – Сергиев Посад, 1902. – Ч.2. – С. 110.
- ⁴ Там само. – С. 110-111.
- ⁵ Павел Орозий. История против язычников. Кн. IV-V / Павел Орозий // Пер., вступ. статья, коммент. и указатель В. М. Тюленева. – СПб., 2002. – С. 92.
- ⁶ Хегглунд Б. История теологии / Б. Хегглунд. – СПб., 2001. – С. 47.
- ⁷ Там само. – С. 47.
- ⁸ Logan F. D. A History of the Church in the Middle Ages / F. D. Logan. – Abingdon, 2002. – P. 90.
- ⁹ Тальберг Н. Н. История Христианской Церкви: В 2-х т. / Н. Н. Тальберг. – М., 1991. – С. 241.
- ¹⁰ Там само. – С. 242.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Tierney B. The Crisis of Church and State, 1050–1300, With Selected Documents / B. Tierney. – Englewood Cliffs, NJ, 1964. – P. 14.
- ¹³ Миллер А. История христианской церкви: В 2-х т. / А. Миллер. – М., 1992. – Т. 2. – С. 135.
- ¹⁴ Там само. – С. 135-136.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Ullmann W. A short History of the Papacy in the Middle Ages / W. Ullmann. – Abingdon, 2002. – P. 227.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana / S.E. Assemani. – Romae, 1719. – T. I. De scriptoribus syris orthodoxis. – Col. 238.
- ¹⁹ Хегглунд Б. История теологии... – С. 203.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Logan F. D. A History of the Medieval Church: An Introduction / F. D. Logan. – L., 2000. – P. 168.
- ²² Tellenbach G. Church, State and Christian Society at the Time of the Investiture Contest / G. Tellenbach. – Oxf., 1966. – P. 429.

- ²³ Михаил Пселл. Богословские труды / Михаил Пселл. – М., 2002. – С. 281.
- ²⁴ Гонсалес Х.Л. История Христианства: В 2-х т. / Х.Л. Гонсалес. – СПб., 2003. – Т.1. От основания Церкви до эпохи Реформации. – С. 194.
- ²⁵ Tierney В. The Crisis of Church and State... – P. 230.
- ²⁶ Там само. – P. 231.
- ²⁷ Blockmans W., Hoppenbrouwers P. Introduction to Medieval Europe, 300–1550 / W. Blockmans, P. Hoppenbrouwers. – L., 2007. – P. 106.
- ²⁸ Гассе Ф. Р. Церковная история: В 2-х т. / Ф. Р. Гассе. – Казань, 1870. – Т.2. – С. 217.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Guillon R. Collection selecta... – С. 549.
- ³¹ Норт Дж. История Церкви от дня Пятидесятницы до нашего времени / Дж. Норт. – М., 1993. – С. 183.
- ³² Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana... – Col. 322.
- ³³ Норт Дж. История Церкви от дня Пятидесятницы... – С. 185.
- ³⁴ Hughes Ph.D. The church in crisis: a history of the general councils 325–1870 / Ph.D. Hughes. – N.Y., 1960. – P. 340.
- ³⁵ Там само. – P. 342.
- ³⁶ Flick A.C. The Decline of the Medieval Church: In 2 v. / A.C. Flick. – N.Y., 1930. – P. 438.
- ³⁷ Hill B.D. Church and State in the Middle Ages / B.D. Hill. – N.Y., 1970. – P. 317.
- ³⁸ Там само. – P. 317.
- ³⁹ Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции / Ж. Мадоль. – СПб., 2000. – С. 59.
- ⁴⁰ Fuhrmann H., Jasper D. Papal letters in the early Middle Ages / H. Fuhrmann, D. Jasper. – L., 2008. – Vol. 2. – P. 154.
- ⁴¹ Chamberlin E.R. The Bad Popes / E.R. Chamberlin. – N.Y., 1979. – P. 94.
- ⁴² Там само.
- ⁴³ Шафф Ф. История Христианской Церкви: В 7-ми т. / Ф. Шафф. – СПб., 2008. – Т. V. Средневековое христианство. 1049–1294 гг. – С. 307.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Робертсон Дж. История Христианской Церкви: В 2-х т. / Дж. Робертсон. – СПб., 1891. – Т. 2. – С. 675.
- ⁴⁶ Bainton R.H. Christendom: A short History of Christianity and its Impact on Western civilization / R.H. Bainton. – N.Y., 1964. – P. 122.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само. – P. 123.
- ⁴⁹ Шафф Ф. История Христианской Церкви... – С. 314.
- ⁵⁰ Там само.
- ⁵¹ Гонсалес Х. Л. История Христианства... – С. 233.
- ⁵² Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. / Н. А. Осокин. – М., 2003. – Т. 1-2. – С. 192-193.
- ⁵³ Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana... – Col. 628.

- ⁵⁴ Там само. – Col. 560.
- ⁵⁵ Шафф Ф. История Христианской Церкви... – С. 320.
- ⁵⁶ Там само.
- ⁵⁷ Berman C. H. Medieval Religion / C. H. Berman. – Abingdon, 2005. – P. 240.
- ⁵⁸ Там само. – P. 248.
- ⁵⁹ Там само. – P. 250.
- ⁶⁰ Du Bose W.P. The ecumenical councils. Ten Epoches of Church History / W.P. Du Bose. – N.Y., MDCCCXCVI. – P. 271.
- ⁶¹ Норт Дж. История Церкви от дня Пятидесятницы... – С. 286.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana... – Col. 603.
- ⁶⁴ Гасце Ф. Р. Церковная история... – С. 174.
- ⁶⁵ Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени... – С. 95.
- ⁶⁶ Шафф Ф. История Христианской Церкви: В 7-ми т. / Ф. Шафф. – СПб., 2008. – Т. IV. Средневековое христианство. 590–1073 гг. – С. 460-461.
- ⁶⁷ Там само. – С. 461.
- ⁶⁸ Осокин Н.А. История альбигойцев и их времени... – С. 97.
- ⁶⁹ Там само.
- ⁷⁰ Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции... – С. 88.
- ⁷¹ Робертсон Дж. История Христианской Церкви... – С. 609.
- ⁷² Там само.
- ⁷³ Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции... – С. 90.
- ⁷⁴ Там само.
- ⁷⁵ Осокин Н.А. История альбигойцев и их времени... – С. 240.
- ⁷⁶ Там само.
- ⁷⁷ Barraclaugh G. The Medieval Papacy / G. Barraclaugh. – N.Y., 1979. – P. 231.
- ⁷⁸ Там само. – P. 233.
- ⁷⁹ Гонсалес Х.Л. История Христианства... – С. 211-212.
- ⁸⁰ Там само. – С. 212.
- ⁸¹ Шафф Ф. История Христианской Церкви... – С. 339.
- ⁸² Там само. – С. 340.
- ⁸³ Там само. – С. 344-345.
- ⁸⁴ Chamberlin E.R. The Bad Popes / E.R. Chamberlin. – N.Y., 1979. – P. 452.
- ⁸⁵ Осокин Н.А. История альбигойцев и их времени... – С. 440.
- ⁸⁶ Guillon R. Collection selecta ss. Ecclesiae Patrum... – P. 579.
- ⁸⁷ Tierney B. The Crisis of Church and State... – P. 367.
- ⁸⁸ Там само. – P. 370.
- ⁸⁹ Робертсон Дж. История Христианской Церкви... – С. 702.
- ⁹⁰ Там само. – С. 703.
- ⁹¹ Норт Дж. История Церкви от дня Пятидесятницы... – С. 259.
- ⁹² Там само.
- ⁹³ Там само. – С. 260.
- ⁹⁴ Там само.

- ⁹⁵ Глаголев С. Очерки по истории религии... – С. 318.
- ⁹⁶ Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana... – Col. 583.
- ⁹⁷ Шафф Ф. История Христианской Церкви: В 7-ми т. / Ф. Шафф. – СПб., 2008. – Т. VI. Средневековое христианство. 1294–1517 гг. – С. 374.
- ⁹⁸ Там само. – С. 375.
- ⁹⁹ Там само.
- ¹⁰⁰ Гассе Ф.Р. Церковная история... – С. 138.
- ¹⁰¹ Там само.
- ¹⁰² Там само. – С. 140.
- ¹⁰³ Шафф Ф. История Христианской Церкви... – С. 392.
- ¹⁰⁴ Chadwick O. The Reformation. The Pelican History of the Church: In 4 v. / O. Chadwick. – L., 1964. – Vol. III. Harmondsworth. – P. 287.
- ¹⁰⁵ Шафф Ф. История Христианской Церкви... – С. 406.
- ¹⁰⁶ Там само.
- ¹⁰⁷ Там само. – С. 407.
- ¹⁰⁸ Осокин Н.А. История альбигойцев и их времени... – С. 514.
- ¹⁰⁹ Там само. – С. 515.
- ¹¹⁰ Там само. – С. 517.
- ¹¹¹ Там само. – С. 519.
- ¹¹² Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции... – С. 265.
- ¹¹³ Там само. – С. 265.
- ¹¹⁴ Там само. – С. 267.
- ¹¹⁵ Робертсон Дж. История Христианской Церкви... – С. 801.
- ¹¹⁶ Там само. – С. 802.
- ¹¹⁷ Barraclaugh G. The Medieval Papacy... – P. 386.
- ¹¹⁸ Там само.
- ¹¹⁹ Шафф Ф. История Христианской Церкви... – С. 420.
- ¹²⁰ Там само. – С. 420-421.
- ¹²¹ Там само.
- ¹²² Осокин Н.А. История альбигойцев и их времени... – С. 715.
- ¹²³ Там само.
- ¹²⁴ Там само. – С. 719.
- ¹²⁵ Там само. – С. 720.
- ¹²⁶ Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции... – С. 270.
- ¹²⁷ Там само. – С. 273.
- ¹²⁸ Там само. – С. 274.
- ¹²⁹ Там само. – С. 275.
- ¹³⁰ Там само. – С. 278.
- ¹³¹ Там само. – С. 282.
- ¹³² Осокин Н.А. История альбигойцев и их времени... – С. 743.

Bohdan Bodnariuk. Church and Religious Conflicts on the Ground of Western Europe: From Charles the Great's Baptism of the Saxons to Completion Albigenian

Wars (785–1245 years). The author highlights and analyzes the features of the church and religious conflicts happened on the territory of Western Europe in the epoch of Middle Ages. A particular attention is paid to interconfessional confrontation, which in terms of the German Reformation and next Counter-Reformation gained sharp forms and dramatic consequences. In addition, sets out historical aspects related to the Great Church Schism in 1054, and Albigensian wars in XII–XIII centuries in the south of France.

Key words: Roman Catholic Church, Western Europe, medieval papacy, Schism in 1054, Albigensian Wars.

Отримано: 01.11.2016 р.

УДК 94(477-2)«12»

Олександр Головко

МІСТО ХОЛМ У ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ І ДУХОВНО-ІДЕОЛОГІЧНОМУ ЖИТТІ РУСІ В СЕРЕДИНІ XIII СТ.

Олександр Головко. Місто Холм у державно-політичному розвитку і духовно-ідеологічному житті Русі в середині XIII ст. У статті висвітлюється діяльність князів Романа Мстиславича і його синів Данила і Василька щодо піднесення значення району Забужжя в розбудові Галицько-Волинського державного об'єднання. Саме тут напередодні навали монголів Данило Романович створює місто Холм, яке зразу же після навали орд хана Бату стає фактичним центром держави князя. Місто Холм середини XIII ст. – це важливий економічний і політичний центр, він відіграє важливу роль в дипломатичному житті Європи. З Холмом пов'язана історія коронації князя Данила Романовича. Автором розглядається місце образу Холму в духовно-ідеологічному розвитку Південно-Західної Русі.

Ключові слова: Русь, Волинь і Галичина, місто Холм, столиця держави, коронація, світське і церковне будівництво, ідеологічне життя.

Александр Головко. Город Холм в государственном-политическом развитии и духовно-идеологической жизни Руси в середине XIII ст. В статье освещается деятельность князей Романа Мстиславича и его сыновей Даниила и Василька по повышению значения района Забужья в строительстве Галицко-Волынского объединения. Именно тут накануне навалы монголов Даниил Романович создает город Холм, который сразу же после нашествия орд хана Бату становится фактическим центром государства князя. Город Холм середины XIII ст. – это важный экономический и политический центр, он сыграл важную роль в дипломатической жизни Европы. С Холмом связана история коронации князя Даниила Романовича. Автором рассматривается место образа